І що ви, куме, говорите о приязні! Приятелі, приятелі! А я вам не знати що ставлю і кажу, що нема на світі правдивої приязні ані правдивих приятелів! Звіть мя яким хочете, говоріть що вам злюбиться, я все буду своє! Бо і що ж то: приятель? Чи найдете такого приятеля, щоби вам або там в нужді поміг, або чим-будь порятував? От говориться, аби ся говорило, та й годі! А сли хочете, то я вам ось зараз і доказ розкажу, аби-сьте знали, як-то мало нині мож спуститися на приятеля!

Таже ви знаєте, в якій я був приязні з Хомою Підгорбочним. Та й як же нам було й не побратиматись! Ми, бачите, оба були парубки на ціле село; хлопці, мов дуб’я, крепкі. На маєтку родичів бог не скривдив ані нас на працьовитості. Вистроїмося, бувало, щонеділі, як бог приказав,— не сором межи людей показатися. А дівчата! О, що вже тоті не налітаються за нами, то святий їх Андрій один знає! Звісно, чисті хлопаки і неабияких батьків діти.

Товаришували ми з Хомою, що аж любо. Чи, бувало, в ліс по дрова, чи в очерети зо стрільбами на качки, чи до танцю, чи й до другого діла, оба та й оба. І не було межи нами ніякої ані сварки, ані незгоди. Скаже, було, Хома: "Семене, вийди завтра на мою сіножатку підняти там троха трави, твоя вже покошена!" — "Та чому не вийти? Вийду!" — говорю. Скажу, було, Хомі: "Побратиме, у вас нема роботи, возьміть наш волок та понаправляйте, підемо з неділі в Дністер на рибу". —"А, то добре!" — каже Хома і зараз бере волок до направи.

Наше село, як бачите, над самим Дністром, та й ще на рівнині. А ми оба дуже охочі були до рибацтва. Підемо, бувало, чи то з саками, чи з волоком, чи, як у повінь, з крошнями, наловимо такої красоти, що кар-карезний! Є що і собі, і на продаж.

Ну, нічого! Парубочили ми з Хомою, як рідні брати. Не раз і дивувалися люди. "Як вони,— кажуть,— погодяться? Та то немов огонь а вода!" Я, бачите, зроду повільний собі, а Хома — то прудке, як іскра. Але

що то й говорити! Стали приятелями, то годі вже позад себе оглядатися! Якось ми погодилися, та й ще й як. Коби так наша громада кождого разу годилася при виборі нового війта, то, певно би, не було у нас не раз такої кавзи, як буває!

Ех, літа, літа молоді! Хороші би ви були, золоті би ви були для кождого парубка, сли би не приходила на вас тота страшна відьма — бранка. Ще то тепер, то все фрашки. Возьмуть тебе до війська, ну, бодай чоловіка за чоловіка держать: не збиткуються, як над німиною. Правда, прийдеся ще й тепер не одному відобрати своє, заким тої муштри вивчиться, та що то против давного? А втім, і старі люди говорять: доти пес не навчиться плавати, доки єму в вуха не наллєся. Нема науки без муки. Але ж бо тепер сам той асентерунок — то вже не такий страшний, як бувало. Ставишся раз, другий, третій,— не возьмуть, випишуть, і ти вільний, хоч женися, хоч дальше гуляй! Але за моїх часів, о, то не туди йшло! Крий нас боже від такого! То, бувало, мандатор сам списує і подає, кого йому подобаєся, до асентерунку, не питає, чи він уже ставився три, чи шість, чи кілько разів. Так, бувало, не один бідолаха і десять, і п’ятнадцять літ жиє в вічнім острасі. "Ось,— гадає собі,— спадуть шандарі, закують у ланцюжки, та й гайда під міру!" А то, бачите, не на те йшло, що нині. Не йшли хлопці так самі до бецирку, не ставились так, як тепер,— утікали і ховалися хто куди міг, а мандатори з шандарями волочилися за ними по всіх закамарках. Погано було жити на світі.

Ось десь так серед м’ясниць чуємо і ми: записано нас до асентерунку. Боже! зів’яло в мені серденько, як-єм тото почув. А мій Хома аж одеревів цілий, сердешний.

— Не дожидаймося,— каже, Семене, лихої години на себе, утікаймо!

— Утікаймо! — кажу й я та й побіг домів збиратися.

Тато, мама, всі дома як почули, що дієся, так і померкли

з превеликого жалю.

— Синочку, синочку! — заводила мама.— Одного тя маю, як одну душу в бога, та й того ми тя хотять відібрати!

— Цить, стара,— сказали тато крізь сльози,— не держи єго, най іде, чень єго бог милосердний устереже від тяжкої нужди! Збирайся, небоже, прощайся з матір’ю, з сестрами, підемо, підведу тя за село.

Зібрався, попрощався. Ненька умліли, як я вийшов.

— Семене, Семене, вернися! — кричали вони.

Я вернувся.

— Най хоть надивлюся на тебе, синочку мій, душенько моя! Може, то остатній раз тебе бачу.

— Дайте, мамко, спокій, бог ласкав! — відповів я дрожачим голосом, цілуючи їх у коліна, а самому аж серце стискалося.

Пішли ми з татом долі загородою над Дністер. Там ждав уже на мене Хома. Тато поблагословили нас, порозповідали, де і куди які криївки, ми попрощалися та й пішли.

Ой, набідувалися ми до весни, боже єдиний, ти йно сам то знаєш! От чуємо, по селах туди і сюди бушують шандарі, того і другого зловили. Нас ще якось господь сохраняв. Ми все держалися придністрянських сторін, мокряків та очеретів.

Аж ось в однім селі говорять нам: "Утікайте в поле! Шандарі з двох боків надійшли, перешукують очерети, виловлять вас, як рибу в саку!" Падоньку нещасний, куди ту повернутися? В селі сховатись — і гадки

нема. В поле втікати, то напевно пропадати: поле чисте, лісу і полики нема,— виловлять, хіба би у нас заячі ноги або хіба би-сьмо поховалися в мишачі нори.

— Хомо, прийдеся пропадати аж ту! —кажу я, опускаючи руки.

Ми вже щось три ночі не спали, помучились, утепенилися, що ледве дихаємо. Нема сили і кроком поступитися, не то щоби втікати по полю.

— Знаєш що, — каже прудко Хома.— Ходи за мною.

— Куди?

— Не питай, ходи, сли не хочеш пропадати!

Я знав прудку Хомину натуру, змігся якось та й іду. Дорогою гадаю собі:

"І тото приятель, то щирий товариш? Веде мене кудись, бог вість куди, а словечка щирого не скаже, не потішить, не порадить! Гой, гой, світе мій білий, нещасна моя годинонько!"

Правда, не раз мені і до тої пори Хома ставав у великій пригоді, не раз рятував мене, незважаючи на своє небезпеченство — ну, але ж і я не лишав єго ніколи в ніякій потребі, слухав єго, як вітця.

Так і тепер.

Таке розгадуючи, іду, ноги волочу по якійсь обочі край села з Хомою. Іду та й дивлюся, куди він поведе.

— Гов! — сказав Хома, підходячи до самої крайної хати.— Ту треба відпочити.

— Ту відпочити? — скрикнув я, роздивившися.— Хомо, а тобі що такого? Таже то сама крайна хата, ще й стоїть на такій голотечі без найменшого захисту! Ту нас так найдуть і злов’ять, як воробця в сильці!

— Ту мусимо спочивати! — сказав знов Хома холодно і твердо.— Я не можу дальше!

— Але ж, чоловіче, бійся бога! — кричу я. Сам у пропасть пхаєшся! Що тобі сталося? Чи тобі розум з голови виплив? Я ту не буду спочивати, аби-сь ми не знати що давав!

— Не будеш? Га, то як хочеш. Я ту спочиваю!

— Ходи бодай до онтої стирти та там зариємося в сіно. Не дурій, чоловіче, не пхайся сам у нужду!

— Я і кроком відси не рушуся! — сказав знов уперто Хома і пішов до хати.

Боже мій милосердний, то ж то мій приятель, то мій щирий товариш! Доброхіть пхає мене і себе у різницю! І не уступить від свого, хоть гинь! Упреся, як козел рогами! Мати пречиста! Рятуй мене від усего злого і від такого приятеля!

"Але що ж тепер діяти? — гадаю собі дальше.— Прийдеся самому пропадати! Ех,— гадаю собі дальше,— пропадати мені самому деінде, а Хомі ту — волимо вже бодай оба разом гинути!"

І я пішов за Хомою до хати.

— Що, нагадався, нарозумився? — питає він мене з насмішкою. Боже, він ще насміхаєся над моєю нуждою, а з мене би й крові не дорізався!

Хата, до котрої ми зайшли, то була напіврозвалена стара кучка, житло старого діда-жебрака. Лиш літом він ту часом ночував,— зимою сидів у селі, а й літом звичайно цілими тижнями волочився по селах за жебраним хлібом. І тепер ми не застали єго. Хата була засунена засувом, але Хома відсунув єго кусником якогось патика. В хаті не було нічого, крім кількох торбів, палиці дідової, шапки, позшиваної з тисячних латок, та й деяких других лахів.

Але мені дивно було, чого то Хома так тішиться і бігає по хатині.

— Гей, Семене,— каже він,— ти, бачу, двері засунув? Не засувай їх! Ще й відхили трохи, тут душно!

Боже мій милий, той чоловік, видно, весь розум стратив, чи що!

— Відсунь двері і відхили, чуєш? — гукнув на мене.

Що ж було робити? Мусив-єм слухати налибоватого.

— Розбирайся і лягай спати! Треба проспатися, бо вночі і на волосок оком не змигнемо!

Я стою, витріщивши на нього очі, сам не знаю, що дієся зі мною.

— Чуєш чи ні, тумане вісімнадцятий! Розбирайся та лягай спати! Як буде час іти, то я тебе збуджу.

Мені переверталося в серці і кипіло, як у кітлі. Сльози виступали на очі.

— Хомо! — кажу крізь плач. — Що тобі сталося? Чи ти стратив бога з серця? Чи ти забув, що маємо родичів?.. Чи ти забув, що шандарі леда хвиля надпадуть? Що ти робиш? Згляньсь на бога, не губи нас обох!

Таже ми колись були товаришами, я любив тебе щиро, як свого рідного брата! Що я тобі провинив? За що ти хочеш мене віку збавити?

І що ви гадаєте? Хома зм’ягчився тою бесідою? Бодай так пси траву пасли! Відвернувся вам від мене, як нелюд, потер рукою по чолі чи по лиці та й в сміх.

— Ха, ха, ха! Ото мені парубок! — реготався.— Занюхав біду, як той сліпий ковбасу в борщі, та й уже: гину, каже, нема мя!

Ото, видите, щирий приятель! І спусти ж ся на такого чоловіка! Заждіть, яке він мені ще вистроїв!..

— Семене,—каже Хома по хвилі вже якось лагідніше,— Семене, братчику, хіба ти гадаєш, що я би не віддав житя свого за тебе? Хіба ти забув, що ми оба на одній дорозі? Не гадай преціньщо я з глузду зсунувся, або що, що хочу себе і тебе погубити! Лиш роби, як тобі кажу, а увидиш, що я ще не такий дурний, як тобі видиться.

Троха мене успокоїли ті слова, а зрештою що ж було робити? Роздягся я, постелив сіряк на землю і ляг. Але де там мені заснути! Дрожу цілим тілом, як риба в матні! Кому би в такій тяжкій тривозі сон до голови брався?

Хома не лягав, шарив щось по хаті. Що він задумав? Господь єго знає. Я не догадаюся, аби й що!

— Семене,— каже він, видячи, що я не можу заснути, — на, випий!

І підніс мені порядну чарку горівки. Горівку він мав при собі, чарку найшов десь у закутку.

Я випив. Напій був сильний, мене якось проняло теплом, утома відозвалась — за хвильку я заснув, мов камінь.

Не знаю, чи довго я спав, чи ні, аж ось Хома будить мене знов.

— Семене, Семене, вставай, шандарі!

Остатнє слово, мов ясний грім над ухом, протверезило мене в одній хвилі.

— Де, де? — питаю, зірвавшись на рівні ноги.

— Не питай, роби, що тобі скажу!

— Що робити?

— Зажмури очі і не отворюй їх, аби що було, аж доки тобі не скажу. Пам’ятай!

— Добре, добре!

— А тепер на тобі отсе в руку!

Я взяв. То був мотуз чи воловід якийсь, не знаю.

— Держися добре!

— Держу.

— Ходи тепер за мною!

Ми пішли.

Дорогою чую — крик якийсь, плач, завід, товар реве, пси гавкають, під ногами болото,— ми, відай, ідемо селом.

— Хомо, бійся бога, куди ти ведеш мене?

— Ані слова, тумане! Шандарі надходять! — шепнув він мені своїм твердим голосом. Я замер зо страху.

"Отут нам буде! — гадаю собі. — Пропала коза, пропала й береза!"

Ідемо дальше, а підо мною коліна лиш диль, диль, диль! Аж ось чую:

— A skąd wy, dziady?*— питає різкий голос.

"То, певно, шандар,— гадаю собі. — Ну, господи помилуй грішну душу! Зараз і до нас заговорить! Дивно мені лишень, чому насамперед говорить до якихось дідів".

Смішливий старечий дідівський голос відповідає туй передо мною:

— З білого світу, паночку ласкавий! Ми божі старці, браття-близці. В ріці купалися, в воду нурялися; я єго занурив, а він в воді очі погубив. Хотів найти, та не міг, так і додому побіг. , .

— Ха, ха, ха! — засміялось кілька голосів.

Боже ласкавий, ту їх мусить бути немало. І чому вони не хапають, не в’яжуть нас? Навіть не відзиваються ні словом до нас.

— Gdzie mieszkacie, włóczęgi?* — питає знов різкий голос, але видно було, що крізь сміх.

— Край води, паночку, край води! Наша хата з лободи, защіпка з ріп’яха, а стріха з лопуха!

Знов сміх довкола, але шандарі ще не займають нас. Я дрожу цілий і держуся за мотузок, не сміючи вже направду зі страху проглипнути на світ. Гадаю собі: най буде, що має бути, побачу, як то скінчиться.

— Jakiś bestja dowcipny! — сказав, насміявшись досита, різкий голос до других.— Ale chodźmy już! Zdaje mi się, że w tej stercie za wsią uda nam się złowić jakiego ptaszka*.

Я чув, як шандарі, регочучись, віддалились, і з диву не знав, де стою.

— Ходи, сліпий братище! — кричав дідівський дряхливий голос все ще передо мною.— Ходи там, де вітер свище! На вітер полягаємо, вітром ся повкриваємо, вітер під голову візьмемо і тепленько заснемо.

— Złodziej ze swojemi przymówkami!* — почулось мені здалека. Хома сіпнув мене за шнурок. Я пішов за ним, все ще не знаючи докладно, чи то сон, чи ява, що зо мною дієся.

Ми йшли ще досить довго.

— Ну, отвори очі, сліпий коте! — сказав до мене весело Хома. Я проглянув. Густа мряка вже розсілася круг нас по полю, далеко ще виднілося село, пізначне по клубах диму, що тут і там зносилися понад низькі солом’яні стріхи.

— Ну, що, з’їли нас шандарі? — питає мене Хома, сміючись.

Я не відповів і слова, не міг ще прийти до себе.

— Товаришу любий, а видиш, що я не пхнув тебе у пропасть! — сказав він потихо. Я тепер перший раз поглянув на него.

Що се знов? Якийсь дід з довгою бородою стояв при мені.

— Во ім’я отца і сина, а тобі що, Хомо?

— Те, що й тобі! — відповів він.

— Те, що й мені? А се як ти гадаєш?

— Подивися в воду на свою вроду! — відказав він дряхлим дідівським голосом. Недалеко була широка калюжа, я поглянув — угу на тя, маро! Сли би-м не знав, що мере я сам, то би-м ся не пізнав, аби що! Дід та й дід з мене, хоть гинь, не пізнаєш Семена. Пообвішуваний торбами, з довгою палицею в руці, з сорокатою шапкою на голові. Хома й собі ж так! Того-то він казав мені так напруго йти спати в дідівській хаті! Угу!

Так ми, бачите, уйшли на сей раз біди, але чи гадаєте, що на тім скінчилося? Шандарі шукали, парцували дальше, ми йшли та кидалися в різні боки, як ті ворони на вітрі, колесили та колесили поза Дністром. Аж ось чуємо: вже унялася троха біда, вже нема шандарів в околиці. Ну, слава тобі господи! — гадаємо.— Таки ми на сей раз спаслися! Тепер треба міркувати, щоби деяким чином додому вернути. Радь, Хомо! провадь, Хомо! Хома взявся провадити.

Ми вертали поволі манівцями, осторожно, щоби де несподівано не попались в руки шандарям. Бог поміг, ми зблизилися вже до свого села, ось лиш півмильки, не дальше. Хто би був гадав, що ту найдемо те, чого-сьмо майже через півроку не могли найти по чужих селах? А таки найшли свою біду на мості, як кажуть. Та й то через мого приятеля, через Хому!

Сиділи ми два дні в очереті. Було чутно, що ще в нашім селі шандарі. Друго[го] дня вечором каже Хома:

— Знаєш що, Семене. Мене нога болить, може б, ти вийшов де у село, розвідався, що чувати, та приніс що їсти?

Я пішов. Ледве-м вийшов з очерету, дивлюся — шандарі ходять по полю. Я, побачивши їх, аж одебелів з переполоху. Господи, ану ж но вони побачать мене! Ех, задер я поли, змикай у очерет. Але вже було запізно, доглянули мене, собачі діти, пустилися за мною наздогін.Ще лиш то собі пригадую, що їх було чотири.

Як і куди я біг, не тямлю. То лиш тямлю, що, обмочений, обшарпаний, окровавлений, я впав коло Хоми. Хома відразу зрозумів, о що йде.

— Вставай,— крикнув він мені,— скачи під міст!

Недалеко був міст через ріку. Під ним була знайома

нам криївка.

Я добув остатніх сил і встав.

— А ти ж куди подієшся? — питаю Хому.

— Бігай, я вже собі пораджу.

Я побіг, лишаючи єго в очереті.

Не знаю і донині, що за хитрість придумав був Хома, щоби і сей раз уйти погоні. За хвилю,дрожачи на цілім тілі, сидів я уже під мостом, схований безпечно. Сиджу я, сиджу, поволі й страх пройшов, надзираю, надслухую, що станеся з Хомою. Нічого не чую, лиш ріка шумить боком попід міст.

Довго я сидів скулений, не рушаючись, під мостом межи двома дилинами. Аж ось чую якийсь гомін. Зазираю здалека,— господи милосердний! Се ж мого приятеля, мого Хому, ведуть шандарі. На руках

і ногах побрязкують ланцюжки, шандарі окружили єго й поблискують карабінами. Мені в очах потемніло, серце мов ледом обдало. Гляджу ліпше, Хома по саму шию мокрий, обталапаний, ще до того повно на нім шувару, гнилого листя і зеленої водяної трави. Певно, неборак хотів сховатися в баюру, та дарма, найшли єго, зловили!

"Слава тобі господи, що хоч я цілий",— подумав я собі, скулився втроє і сиджу тихо, ледве дух у собі переводжу.

Ну, хто би гадав, що Хома бодай тепер не схоче мені зашкодити! Гай, гай, боже єдиний! Приятель, приятель! Слухайте лишень, на яку хитрість узявся мій приятель неприторонний, щоби й мене погубити і видати в руки шандарям. Слухаю я, чути чую здалека кроки. Йдуть шандарі на той міст, де я сиджу. Гов! чую ще щось. Хтось чи співає, чи що! Прислухуюсь ближче — то голос Хоми. Йде він та й ніби приспівує протяжно:

Ой Семене, мій друже Семене!

Та скажи ти батькові від мене,

Що не буде вже Хома

У недільку дома!

— Добре, добре! — крикнув я з-під моста, порушений жалібним Хоминим співом.

Господи, як я в тій хвилі налякався власного голосу! Жити і вмирати буду, а тота хвиля не вийде мені з пам’яті. Мені зашуміло в ухах, замерещило перед очима, кров бухнула до голови,— сам не знаю, що зо мною сталося.

Я отямився на мості. Два шандарі держали мене за руки, один замикав на залізну колодку ланцюжок, котрим вони були зв’язані. Я рушив ногою, на ній забреньчав такий самий ланцюжок.

І ви говорите мені о приязні! Чи ж то по-приятельськи поступив собі Хома зі мною? Я поглянув на него. Стояв понурий, мокрий, дрожачий. Раз глипнув на мене — в єго очах крутилися сльози... Що мені з тих сліз? Вони ні мені, ні єму не поможуть!

На другий день нам уже обстригли кучері. Ми були вояками.

Ох, приязнь, приязнь! Товариство! Далось ти мені гірко взнаки, не забуду я тебе до смерті. Бо через тебе пропали мої літа молоді!

Лолин, у червні 1876

———————————————

* А звідки ви, старці? (польськ.) — Ред.

* Де мешкаєте, волоцюги? (польськ.) — Ред.

* Якась дотепна бестія! Але ходімо вже. Здається мені, що в цій скирті за селом пощастить нам зловити якусь пташку (польськ.).— Ред.

* Злодій зі своїми приказками! (польськ.) — Ред.